

Реферат на тему: "Біографія Тараса Григоровича Шевченка"

Тарас Шевченко

РЕФЕРАТ

НА ТЕМУ:

Біографія

Тараса Григоровича Шевченка

Тарас Шевченко!... Це ім'я дорогоціною перлиною виблискує у золотій скарбниці світової культури. У славній плеяді безсмертних класиків літератури геніальний співець українського народу по праву стоїть в одному ряду з такими титанами думки і слова, як Гомер і Шекспір, Пушкін і Толстой, Гете і Байрон, Шіллер і Гейне, Бальзак і Гюго, Міцкевич і Бернс, Руставелі і Нізамі, чия мистецька спадщина стала надбанням усього передового людства.

Тарас Шевченко — символ чесності, правди і безстрашності, великої любові до людини. Вся творчість великого Кобзаря зігріта гарячою любов'ю до Батьківщини, пройнята священною ненавистю до ворогів і гнобителів народу. Його думи, його пісні, його полум'яний гнів, його боротьба за світлу долю трудового люду були думами, піснями, гнівом і боротьбою мільйонів.

Поезію Шевченка люблять усі народи. Поет, який віддав усі свої сили боротьбі за визволення рідної України від соціального і національного гніту, виражав прагнення і сподівання всіх народів, всіх прогресивних людей світу.

Тарас григорович Шевченко прожив дуже мало — лише 47 років. З них 34 роки провів у неволі: 24 роки — під ярмом кріпацтва і понад 10 років — у найжорсткіших умовах заслання. А решту — 13 "вільних" років перебував під невсипущим наглядом жандармів.

Оглядаючи прожите життя, сповнене страшною негоди і злиднів, він з боєм говорив: "Сколько лет потерянных., сколько цветов увядших!"

Засуджуючи царський режим, який занапастив життя великого поета, М. О. Некрасов у своєму вірші "На смерть Шевченко" писав:

Всё он изведal: тюрьму петербургскую,
Справки, доносы, жандармов любезности,
Всё — и раздольную степь Оренбургскую,
И её крепость... В нужде, в неизвестности
Там, оскорбляемый каждой невеждою,
Жил он солдатом с солдатами жалкими,
Мог умереть он, конечно, под палками,
Может и жил-то он этой надеждою.

Царський уряд не вперше розправлявся так з небажаними йому передовими

людьми. Полум'яний співець свободи, Тарас Григорович Шевченко поділив сумну долю кращих людей, які жили в роки царської реакції. Пушкін і Лермонтов, убиті з намови царя, замучений Полежаєв, декабристи, загиблі у Сибіру на каторзі, були його попередниками. Не кращою була доля і його сучасників. Чаадаєва оголосили божевільним. Герцену довелося тікати за кордоню. Великого російського критика Віссаріона Белінського вкатувала від каземату лише смерть. У заслання потрапив Салтиков-Шедрін, на каторгу було відправлено Достоевського.

Але ні арешти і жорсткі переслідування, ні вогкі і темні каземати III відділення. Ні заслання і солдатчина — ніякі утиски не змогли зігнути поета-революціонера Тараса Шевченка.

Караюсь, мучуся... але не каюсь!-

писав він у вірші "О думи мої!".

Шевченко говорив, що він ніколи не зійде з раз назавжди обраного шляху, з шляху народного співця:

Нікому я не продамся,

В найми не наймуся.

Не зігнувши великого Кобзаря духовно, царизм зламав його фізично. Незважаючи на те, що Шевченко був "наділений міцною будовою тіла", як було сказано у вирoku про заслання, царські сатрапи завдали непоправимої шкоди його здоров'ю, злочинно скоротили життя і прискорили смерть.

Нижче наведено свідоцтво, виявлене у фондах Центрального державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі. Це перший, що дійшов до нас, лікарський висновок про передсмертну хворобу Шевченка. Досі не було точних медичних даних про обставини хвороби і кончини поета.

Свидетельство

Дано сие в том, что академик Тарас Шевченко, 49 лет от роду, давно уже одержим органическим расстройством печени и сердца (vitium hepatis et cordis) в последнее время развивалась водяная болезнь (hydrops), от которой он и умер сего 26 февраля. С.-Петербург, февраля 26 числа, 1861 года.

Подлинник подписал: Доктор Эдуард Бари.

Ординатор при больнице Св. Марии Магдалины.

Верность копии сей с подлинным свидетельством Эдуарда Бари свидетельствую с приложением печати полиции Императорской Академии Художеств. Февраля 27 дня 1861 года.

Полицмейстер Академии капитан І рванга Набатов.¹

Нижче на свідоцтві — помітка олівцем: "47 лет от рождения" — поправка до віку Т. Г. Шевченка, помилково вказаного лікарем.

Дане медичне свідоцтво про останню хворобу поета, написане лікарем Едуардом Яковлевичем Барі, який наглядав за Тарасом Григоровичем, дозволяє зрозуміти всю глибину непоправної шкоди, заподіяної міцному від природи здоров'ю Шевченка його коронованими і некоронованими катами. Сучасна медична наука дає можливість

уточнити діагноз, встановлений у 1861 році лікарем Е. Я. Барі, і сформулювати його так: передсмертною хворобою Тараса Григоровича був органічний декомпенсований порок серця третього ступеня, цироз печінки і асцит.

Виявлені у державних архівах документи дозволяють нам тепер детально дослідити і науково обґрунтувати всі обставини перебігу хвороби і смерті Т. Г. Шевченка. Вони ще раз доводять, що смерть геіального народного поета була передчасною. Її зумовив і прискорив царизм.

Як відомо, Шевченко був сином селянина-кріпака і сам був кріпаком. Батько і мати великого поета передчаснопомерли від непосильної праці, нестатків і хвороб. Така ж доля чекала Тараса Шевченка. Залишившись в одинадцять років круглою сиротою, він рано зазнав непосильного тягару підневільної праці, відчув горе "бедного неулыбающегося мужика".

Жив Шевченко у надзвичайно тяжких умовах, дуже бідував, часто голодував і хворів.

Навесні 1837 р. коли 23-річний Тарас як кріпак поміщика Енгельгарда працював у кімнатного живописця В. Ширяєва, він тяжко захворів. Земляк і приятель Шевченка — художник Іван Максимович Сошенко зразу ж поклав Тараса, який пашів жаром, у ліжку і терміново викликав знайомого лікаря Жадовцева. Лікар уважно оглянув хворого Шевченка і сказав Сошенкові:

— Хворого необхідно відправити до лікарні, тому що з вашими грошима гарячку лікувати вдома не можна.

Але і в лікарні не дешево коштувало лікування. Скупий Ширяєв не дав жодної копійки, хоч у контракті, підписаному ним, передбачалося, що в разі захворювання учня на протязі строку навчання майстер зобов'язаний лікувати його на свій рахунок. Довелося друзям Тараса клопотатися перед Колмітетом Товариства заохочення художників. З цього приводу у звіті Товариства від 30 травня 1837 року відмічалось: "Пансіонеру² Алексееву і учню Шевченку на ліки... 50 карбованців"³. На ці гроші лікар Жадовцев і художник Сошенко помістили Тараса до Петербургської міської лікарні святої Марії Магдаліни (нині лікарня ім. Віри Слуцької), біля Тучкового мосту.

Друзі Шевченка обрали цю лікарню не випадково. Лікарня св. Марії Магдаліни була найновішим лікувальним закладом на той час. Вона славилася виинятковим порядком, чистотою і затишком, новими найдосконалішими методами лікування. Тут "ролбилися на той час найдосконаліші операції, вживалися нові поліпшені методи перев'язки і лікування ран, визнані досвідом останніх років найкориснішими", — говорить у "Нарисі існування лікарні св. Марії Магдаліни в С.— Петербурзі за 50 років, 1829 — 1879".

Гордістю лікарні були її лікарі і насамперед штабслікар Олександр Дмитрович Бланк, який працював тут у ці роки, — дід Леніна по матері. Всі його характеризували як "людину передову, ідейну, сильну і самостійну, вільну від будь-якого кар'єризму і прислужництва".

О. Д. Бланк був передовим і прогресивним для свого часу лікарем. Вся його

повсякденна діяльність була пройнята чуйним і дбайливим ставленням до простих людей, він безкорисливо служив народу своїм лікарським мистецтвом.

...Хвороба Шевченка почалася гострим гарячковим станом. В автобіографічній повісті "Художник" Тарас Григорович описує ці важкі дні своєї хвороби, коли кидався він у гарячковому маренні, горів від нестерпного жару. Захворювання тривало довго і проходило тяжко. Вісім діб Тарас був в безтямі, між життям і смертю. Друзі щоденно, а іноді і по кілька разів на день приходили до лікарні, щоб довідитися про стан Шевченка.

Відомий російський художник Карл Брюллов, з яким не задовго до цього Сошенко познайомив Тараса Григоровича, постійно запитував у друзів Шевченка про стан хворого. Хороше лікування, дбайливий догляд і, як писав сам Шевченко, "молодое здоровье брало свое... как тот сказочный преславутий богатырь оживал и крепчал не по дням, а по часам... В какую-нибудь неделю после двухнедельной горячки стал на ноги и ходил, придерживаясь за свою койку".

Коли поет виписувався із лікарні, старший лікар "гигиенично,— як пише Тарас Григорович Шевченко,— растолковал мне , что для окончательного излечения необходимо еще пробыть под медицинским надзором по крайней мере месяц".

Восени 1839 року Шевченко знову тяжко захворів. Цього разу на тиф. Друг поета Ф. П. Пономарьов перевіз тараса Григоровича до своєї кімнати, з антресолями, у будинок Академії мистецтв. "На цих антресолях,— згадував Пономарьов,— мій бідний Тарас перебував під час тяжкої своєї хвороби, яка забиравала наші убогі кошти. У цей самий час він написав олійними фарбами свій портрет".

Восени 1845 р. Шевченко в Переяславі тривалий час хворів на гарячку, яку один з його біографів О. Я. Кониський називає "якоюсь тифозною хворобою". Про те, що у Переяславі Тарас Григорович переніс "гарячку", розповідає у своїх спогадах про Шевченка письменник і етнограф О. С. Чужбинський.

Саме у цей період Тарас Григорович написав свій славнозвісний "Заповіт" ("Як умру, то поховайте").

Незважаючи на тяжкі умови життя, на погіршення стану здоров'я, Тарас Григорович не втрачав любові до життя, до малювання, до поезії. Особливо чутливий він був до сприйняття чудової української природи. Колоритні пейзажі рідної землі — "садок вишневий коло хати", могутній сивий Дніпро, широкі степи з почорнілими на них могилами, вітри, що пахнуть черемхом і м'ятою, переливний блиск ковили, безкрайні обрії — все це знав і любив Тарас. Все це глибоко хвилювало вразливого юнака і згодом ожило в його поезії.

Шевченко ввібрав у себе усе багатство народних пісень та переказів, і природно, що у його чарівних піснях бриніли такі ж мотиви, які створював сам народ. Ненависть трудового люду до своїх гнобителів живила творчість Кобзаря. Постала у віршах Шевченка нещасна, поневолена Україна. кров'ю серця писав він про страждання рідного народу, про муки підневільного життя. Гнівними словами картав поет царство панів і чиновників.

Художник і поет, в розумінні Т. Г. Шевченка, носій світла істини, він мусить бути

корисним людям. Саме таким поетом і художником, провісником правди і волі був Тарас Шевченко.

Поезія великого Кобзаря — це гімн любові до людства, гімн боротьби за свободу і світлу долю всіх пригноблених народів.

Царський уряд, боючись сили полум'яного Шевченкового слова, заслав поета у солдатчину, в далекі казахські степи. Відбуваючи покарання, Шевченко служив у Орську, оточеному мертвим, тьмяним степом. Кочовики називали орську фортецю яман-кала, що означає "страшне місто". Сюди і був засланий поет. У вироку, що вирішив долю Шевченка, не був зазначений строк покарання — цар заслав поета назавжди. Микола Палкін Власною рукою дописав у вироку: "Під найсуворіший нагляд із заборonoю писати й малювати". Художнику зв'язали руки, поетові закрили рота. З цього приводу Шевченко з глибоким обуренням говорив: "Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачней не лъзя было придумать, как послать меня в Отдельный Оренбургский корпус солдатом. И ко всему этому мне запрещено рисовать. Отнять благороднейшую часть моего бедного существования. Трибунал во главе с самим сатаной не мог бы вынести такого нечеловеческого приговора".

У випаленому сонцем Оренбурзькому степу, на похмурих берегах Аральського моря, на пустельному Кос-Аралі Тарас Шевченко згадував милу його серцю Україну:

Я так її, я так люблю

Мою Україну убогу.

У фортеці, яка здавалась йому "раскрытой могилой, готовой схоронить меня живим", поет звертався до своїх дум:

Думи мої, думи мої,

Ви мої єдині.

Не кидайте хоч ви мене

При лихій годині.

Прилітайте, сизокрилі

Мої голуб'ята.

Із-за дніпра широкого

У степ погуляти...

Безмірна туга за волею тяжко краяла серце Шевченкові. Полум'яний патріот України, він безмежно сумував за рідним краєм, таким прекрасним і таким знедоленим.

О доле моя! Моя країно!

Коли я вирвусь з цієї пустині?

Так розкрив поет свій душевний стан, пригніченість і тугу у вірші, написаному в Орську і присвяченому другу — українському лікарю Андрію Йосиповичу Козачковському.

Сучасна медицина науково обґрунтувала, як згубно впливають на здоров'я людини так звані негативні емоції — туга, сум, пригніченість, самотність. Але ще сильніше відбилися на здоров'ї Т. Г. Шевченка нестерпно важкі, ворожі, штучно створені

царизмом умови життя у солдатчині.

Восени 1847 р. у вогких казематах Орської фортеці Шевченко захворів на ревматизм. У листі від 11 грудня 1847 року до одного з приятелів — А. І. Лизогуба він писав: "...восени мучив мене ревматизм..." У листі до М. Лазаревського від 20 грудня ми читаємо "...занедужав я спершу ревматизмом, тяжкий недуг..."

Пізніше ревматизм давав спалахи, загострення, рецидиви, властиві цій хворобі. Шевченко писав 12 квітня 1855 р. конференц-секретарю Академії мистецтв Василю Івановичу Григоровичу з Новопетровського укріплення: "...ревматизм меня быстро разрушает". Існує справедливий старовинний лікарський вислів: "ревматизм лиже суглоби, а кусає серце". Ревматизм ускладнився у Шевченка гострою серцевою недостатністю.

У 1847 р., незабаром після ревматизму, Шевченко внаслідок поганого харчування захворів на типову для ув'язнених та засланих хворобу — цингу, або скорбут, і був вміщений у лазарет. В листі до М. Лазаревського у Петербург 20 грудня 1847 р. Тарас Григорович писав: "Спйткала мене цинга лютая, і я тепер мов Іов на гноїщі... Так мені тепер тяжко, так тяжко..." Через два місяці, 28 лютого 1848 р., Шевченко пише з Орська своєму другові Варварі Миколаївні Репніній: "Пугает меня настоящая болезнь скорбут". Дві тяжкі хвороби — ревматизм і скорбут, на які хворів у засланні поет, дуже підточили його серце, тим більше, що вони проходили в умовах надзвичайної моральної пригніченості і невимовних душевних мук. В листі до М. Лазаревського, про який згадувалося вище, Тарас Григорович писав: "...опріче всіх лих, що душу катують, бог покарал мене ще й тілесним недугом..."

Згадуючи своє сповнене злигоднів життя, поет писав до В. Репніної, що при цьому його охоплює важке почуття, "от которого сжимается сердце и стынет грудь... Мое прошлое ужасно". Різке світло пекучого сонця пустелі згубно діяло на зір Т. Г. Шевченка. 1 лютого 1848 р. поет писав з Орської кріпості А. І. Лизогубу: "Лихо діється зо мною, та не одно, а всі лиха упали на мою голову. Одно те, що нудьга та безнадія давить серце, а друге — нездужаю з того дня, як привезли мене в цей край, ревматизм, цингу перетерпів, слава богу, а тепер зуби і очі так болять, що не знаю де дітись".

Українські і російські друзі поета робили все можливе, щоб полегшити тяжку долю Тараса Шевченка, допомагаючи йому морально і матеріально, але здоров'я поета з кожним днем все гіршало.

У січні 1850 р. Шевченко пише в розпачі з Оренбурга поетові Василю Андрійовичу Жуковському:

"Я три года крепился, не осмеливался вас беспокоить, но мера моего крепления лопається, и я в самой крайности прибегаю к вам, великодушный благодетель мой... потому, что казарменная жизнь и скорбут разрушили мое здоровье... Для меня необходима была бы перемена климата; но я на это не должен надеяться: рядовых, таких как я, не переводят... а меня опять посылают на Сыр-Дарью... Для моего здоровья этот поход самый убийственный..."

Рядовому Тарасу Шевченку найсуворіше було заборонено писати й малювати. Та

великий бунтар не скорився. Всупереч усьому у вигнанні він потай писав і малював і створив чимало поетичних творів, зробив багато малюнків, портретів, картин, з яких складається цілий альбом. На Шевченка було зроблено донос, в результаті якого його під конвоем відправляють у Новопетровське укріплення, на берег Каспійського моря. Сім років — з 17 жовтня 1850 по 2 серпня 1857 р., які провів тут поет, були найстрашнішими роками у житті Шевченка. Вони цілком зламали його здоров'я.

Суворі природні умови, віддаленість від культурних центрів країни, деспотизм і жорстокість офіцерства робили нестерпним життя засланого поета. 1 липня 1852 р. Шевченко писав з Новопетровського укріплення відомому українському композиторові С. С. Гулаку-Артемовському:

"...Где меня не носило в продолжении этих бедных пяти лет? Киргизскую степь из конца в конец всю исходил, море Аральское и вдоль и впоперек все исплавал, и теперь сижу в Новопетровском укреплении да жду, что дальше будет; а это укрепление, да ведомо тебе будет, лежит на северо-восточном берегу Каспийского моря, в киргизской пустыне. Настоящая пустыня! Песок да камень; хоть бы трава, хоть бы деревцо — ничего нет. Даже горы порядочной не увидишь — просто черт знает что! Смотришь, смотришь, да такая тоска тебя возьмет — просто хоть давься; так и удавиться нечем... мне счастье не к лицу. Родился, вырос в неволе, да и умру, кажется, солдатом. Какойнибудь да был бы скорее конец, а то в самом деле, надоело черт знает по-каковски жить".

Якось під час перебування Т. Шевченка у Новопетровській фортеці стало відомо, що до Астрахані має прибути хтось із царської сім'ї. Негайно було оголошено наказ про посилену муштру солдатів — в тому числі і Шевченка. Щоденні тривалі вправи з гвинтувкою, марширування зовсім знесилювали Тараса Григоровича. "Из меня, теперь 50-летнего старика, тянут жилы", — писав поет друзям, навіть збільшивши свій вік.

Але і тут йому не зрадив гумор. Він намалював себе гладким незграбним солдатом і підписав: "Ось так, як бачите". Ця карикатура мала бути надрукована в газеті "Северний курьер", але петербурзький цензурний комітет заборонив його друкувати⁴.

Як про найбільше щастя, мріяв Тарас Григорович "...взглянуть разочек на добрых друзей моих, на Днепр, на Киев, на Украину".

10 лютого 1855 р. Шевченко пише своєму товаришу польському політичному засланцю Броніславу залеському: "Веришь ли, мне иногда кажется, что я и кости здесь свои положу, иногда... на меня находит такая жгучая, ядовитая сердечная боль, что я себе нигде места не нахожу, и чем далее, тем более эта отвратительная боль усиливается".

У 1855 році Шевченко на довершення до всього хворів ще й на виснажливу малярію. В листі до Бр. Залеського Тарас Григорович 25 вересня 1855 р. писав: "...Возвратясь из Ханга-Бабы, выдержал порядочный пароксизм лихорадки". Захворювання на малярію ще більше посилювало ураження серця.

Та незважаючи на хвилини відчаю і тяжкого суму, ніколи у поета не зникає бунтарський дух і ненависть до самодержавства — навпаки, у засланні зростали і

міцніли революційні настрої поета:

Бодай кати їх постинали,
Отих царів, катів людських...

Помирає "коронований жандарм" Микола І. Майнула надія на визволення. Та марно! Новий Цар Олександр II викреслює ім'я Шевченка із списку амністованих: добре пам'ятав цар вірші великого Кобзаря. Але наростання революційної ситуації, що змушувало самодержавство напружено шукати виходу з кризи, і невпинні клопотання передових людей Росії — прогресивних діячів культури та мистецтв вирвали Шевченка із заслання.

Великою була моральна стійкість і сила революційного духу поета. Коли у 1857 році Шевченка, немолоду вже, змучену засланням людину, було звільнено, він написав у своєму щоденнику: "Мне кажется, что я точно тот же, что были десять лет назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась. Хорошо ли это? Хорошо".

Людина на десять років викреслена з життя, знову поверталася до своїх друзів міцною духом. Заслання і солдатчина не зломали ні волі, ні її переконань. Але здоров'я поета, його фізичні сили були надламані.

За свідченням редактора "Нижегородских губернских ведомостей" Георгія Дем'янова, після повернення із заслання на обличчі Шевченка "лежала печать глубокого страдания". історик Микола Костомаров справедливо зауважив: "Під червону шапку взяли веселого, бадьорого душею, з густим руським волоссям, а з-під цієї червоної шапки повернувся він з сивою бородою, зовсім лисою головою, з навіки втраченим здоров'ям". Лікар А. Й. Козачковський зафіксував, що Тарас Григорович повернувся із заслання з підупалим здоров'ям, з передчасно знесиленим і назавжди скаліченим організмом. Поетові тоді минуло лише 43 роки.

Повертаючись після десятирічного заслання до Петербурга, Шевченко змушений був через хворобу на деякий час зупинитися в Москві. Військовий генерал-губернатор Нижегородської губернії генерал-майор Муравйов доповідав 18 квітня 1858 р. московському військовому генерал-губернатору: "Художника Тараса Шевченка було віддано у 1848 році за височайшим наказом у військову службу, з призначенням рядовим в Окремий Оренбурзький корпус.

... В березні місяці (9 числа) Шевченко виїхав з Нижнього Новгорода до Санкт-Петербурга, але з приватних донесень відомо, що, доїхавши до Москви, зупинився в ній через хворобу, яка його спіткала"⁵

"Тараса Григоровича не можна було впізнати, і, лише придивившись, я впізнав його. Жовто-зелений, у зморшках, худий... Вбитий фізично і морально", — розповідав про свою зустріч з Т. Г. Шевченком навесні 1858 року в Москві Микита Савичев — "уральський козачина", як називав його поет.

У своєму "Журналі" на другий день після прибуття до Москви, 13 березня 1858 р., Шевченко писав, що він пішов до Ван-Путерена, свого знайомого лікаря. Лікар уважно оглянув його, виписав ліки, призначив дієту і відповідний режим. У запису, зробленому 14 березня, читаємо:

"После обеда явилось ко мне два доктора, хорошо еще, что не вдруг. Приятель Ван-Путерена прописал какую-то микстуру в темной банке, а Мин пильнавскую воду и диету. Я решился следовать совету последнего.

Дмитрий Егорович Мин — ученый переводчик Данте и еще более ученый медик. Поэт и медик. Какая прекрасная дисгармония".

18 березня Тарас Григорович записав у "Журналі": "В 8 часов вечера громоносный локомотив свистнул и остановился в Петербурге". Захоплено зустріли Т. Г. Шевченка представники передової інтелігенції столиці.

Зустрічаючись у цей час з видатними діячами культури та мистецтв, Тарас Григорович шукав і знайшов близьких йому духом і ідейними поглядами людей. Він зустрівся і зблизився з великими російськими письменниками — революційними демократами М. Г. Чернишевським, М. О. Добролюбовим, М. О. Некрасовим, М. Є. Салтиковим-Щедріним та іншими, які об'єднувалися навколо журналу "Современник". Всім єством, всіма помислами Шевченко був з цима людьми. Це було природно, адже за словами Добролюбова, "все коло дум і співчуттів Шевченка перебувало у цілілковитій відповідності із змістом і укладом народного життя. Він вийшов з народу, жив з народом не тільки думками, але обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний".

Героїчне життя великого Кобзаря, його велика моральна сила, непохитлива воля борця, його волелюбна поезія були близькі й дорогі російським революційним демократам. Разом із Герценом і Чернишевським великий Кобзар з глибокою переконливістю проголошує, що треба будити волю, приспану царизмом, кличе Русь до сокири, прямо закликає до збройного повстання.

...Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром
Громадою обух сталить;
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить.

Поезія Тараса Шевченка була могутньою і грізною зброєю в бойовому арсеналі народу, вона кликала маси на боротьбу, вселяла смертельний страх у ворогів...

...вставайте
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Ці рядки знаменитого Шевченкового "Заповіту" запалювали народ, загартовували його волю до боротьби, зміцнювали віру в краще майбутнє..

У безсмертній поезії великого Кобзаря, яка то полум'яніла гнівом, то іскрилася бадьорістю, завжди і незмінно звучала віра у світле прийдешнє народу. Шевченко

твердо вірив, що пригноблені розірвуть кайдани, в які вони закуті, скинуть ярмо кріпацтва і самодержавства, з'єднаються в єдину вільну й дружню сім'ю і в цьому світі

Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

Чернишевський, Добролюбов та їх бойові соратники — "штурмани бурі", як образно називав їх Герцен, високо цінили полум'яну поезію Шевченка. М. Г. Чернишевський, який очолював революційно-демократичний рух, називав Т. Г. Шевченка "новою невідомою зіркою, та такої величини і блиску, таким світилом, що, мабуть, і Сіріусу, і Актуру носа втре".

Незважаючи на фізичну кволість та недугу, Тарас Шевченко до кінця свого життя не припиняв активної творчої праці, всі свої сили віддавав боротьбі за знищення політичного безправ'я, кріпацтва і національного гніту.

Влітку 1859 року Тарас Григорович поїхав на Україну, в рідне село Кирилівку, де жили його брат і сестра, щоб побачитися з ними після довгої розлуки. Сестра не відразу впізнала в змученій, старій людині, яка важко дихала, свого брата Тараса.

Художник Віктор Васильович Ковальов, згадуючи своє враження від зустрічі з Т. Г. Шевченком у 1859 році, з глибоким болем писав: "Я був вражений різкою зміною його зовнішнього вигляду. Це не бум колишній широкоплечий, кремезний, з густим волоссям на голові, в сірому сюртуку, яким я його знав раніше; преді мною була зовсім схудла, лиса людина, без кровинки на лиці; руки її просвічувались так, що видно було наскрізь (!) кістки і жили... Я мало не заплакав".

Все це свідчить про те, що Шевченко повернувся із заслання з цілком підірваним здоров'ям.

30 вересня 1859 року Л. Тарновська писала своєму синові В. В. Тарновському, колекціонеру, засновнику музею у Чернігові: "Бідолаха Шевченко хворий, і я боюсь, чи не водянка у нього в грудях; він не лежить, але руки його важкі і лице набрякле". Друг поета інженер Ф. Черненко розповідав, що "вже в кінці вересня і на самому початку жовтня, відвідуючи Шевченка, не можна було не помітити, що поет дуже хворий".

На автопортреті, написаному в 1860 році, лице Шевченка з явними ознаками набрякlostі.

У другій половині листопада здоров'я Шевченка різко погіршало. Наслідки дистрофії і, головним чином, ревматизм, набутий у засланні, все більше давалися взнаки. Напружена робота, погані житлові умови і загальна невлаштованість побуту багато в чому сприяли розвиткові хвороби.

Марко Вовчок, вірний друг і послідовник великого Кобзаря, яку Тарас Григорович ніжно і ласкаво називав "світе мій! Моя ти зоренько святая! Моя ти сила молодая!.. Моя ти доне!", писала йому у цей час з-за кордону:

"Мій самий любий Тарасе Григоровичу! Чую, що ви хворієте і нездужаєте, а сама собі вже уявляю, як ви там не бережете себе... Я все це добре знаю та не побоюся сказати Вам: дуже Вас прохаю — бережіть себе!"

23 листопада Тарас Григорович звернувся до лікаря Е. Я. Барі — ординатора Петербурзької лікарні св. Марії Магдаліни із скаргами на страшенний біль у грудях. Шевченко мав хворобливий вигляд, лице його було зовсім набрякле. Лікар Барі уважно оглянув Тараса Григоровича, вислухав серце, легені і похмурнів. Він призначив лікування, порадив берегти себе, вести спокійний спосіб життя, не виходити з дому.

Умови життя поета в цей час у Петербурзі були незадовільними, а для людини з хворим серцем особливо важкимию про це свідчить недавно виявлений в архіві Літературного фонду за 1861 рік лист друга Тараса Григоровича Поета Володимира Жемчужникова до літератора П. М. Ковалевського — племінника голови Літературного фонду Є. П. Ковалевського:

"Павле Михайловичу! — прискорте швидшераду Літературного фонду на допомогу бідному Шевченку. У нього водянка в грудях у сильному ступені, і хоч лікує його хороший лікар з приязніб, але медична допомога паралізується невлаштованністю життя Шевченка і відсутністю будь-якого за ним догляду; живе він в Академії, у кімнаті, поділеній антресолями на два яруси, спить у верхньому, де вікно знаходиться врівень з підлогою, а працює в нижньому, де холодно. В обох ярусах вогко, дме з вікна, особливо в верхньому, тому, що воно починаєжться від підлоги. Це посилює набряклість ніг і примушує до існуючої хвороби простуду"7.

Такі умови життя Шевченка призвели до різкого погіршення стану здоров'я. Тарас Григорович з кожним днем слабшав. Зима тягнулася для нього надзвичайно довго. Здоров'я продовжувало різко гіршати і на новий 1861 рік, він уже був прикутий до ліжка. У січні і в лютому у Тараса Григоровича були, правда, короткі періоди полегшення, він відчував себе здатним працювати, гравірував, писав портрети. В один із січневих днів "він весело і спокійно працював з 12-ої до 4-ої години", — згадував О. Лазаревський.

22 січня поет писав своєму родичеві Варфоломею Шевченку:

"Погано я зустрів оцей новий поганий рік. Другий тиждень не вихожу з хати: чхаю та кашляю, аж обсіло".

Поет у цей час переніс ще й грип, який становить серйозну небезпеку для тяжких серцевих хворих.

Сили поета слабли, здоров'я з кожним днем все гіршало. В тому ж листі до Варфоломея Шевченка Тарас Григорович писав: " Багато б ще треба дечого сказати тобі, та нездужаю". В листі від 29 січня, також адресованому В. Шевченкові, читаємо: "Так мені погано, що я ледве перо в руках держу... Прощай! Утомився, наче копу жита за одним заходом змолотив".

Художник і збирач фольклору Л. М. Жемчужников свідчив на початку 1861 року: "Здоров'я поета-художника, видимо, руйнувалося... На обрії його насувалася темна хмара і вже потягло холодом смертельної хвороби на його полите сльозами життя. Він все ще поривався бачиться з друзями, вса мріяв оселитися на батьківщині... Але почував себе дедалі гірше".

Відомий письменник Микола Семенович Лесков, який відвідував Шевченка в кінці

січня 1861 року, докладно описує стан Тараса Григоровича:

— Ось, пропадаю, — сказав він. — Бачите, яка ледащиця з мене зробилась.

Я почав вдивлятися пильніше і побачив: насправді, в усій його істоті було щось надзвичайно хворобливе... Він скаржився на біль в грудях і на жорстку задишку.

— Пропаду, — закінчив він і кинув на стіл ложку, з якої щойно проковтнув ліки...

— От якби до весни дотягнуть! — сказав він після тривалого роздуму, — та й на Україну... Там, може б, і полагшало, там, може, ще хоч трошки подихав... А їхати треба: помру я тут неодмінно, якщо лишуся".

Відчуваючи близький кінець, поет писав 14 лютого свій останній передсмертний вірш "Чи не покажуть нам, небого" — звернення до Музи з дружніми прощальними словами, сповненими безмірної душевної туги. Поет висловлював ще якусь надію, що лікарі допоможуть йому подолати смерть, яка уже заглядала у вічі.

Хворому Шевченку необхідна була серйозна медична допомога, треба було терміново змінити житлові умови. Завжди скромний і невибагливий, ніяковіючи від піклування про нього, Шевченко зрештою дав згоду лягти в лікарню. Його друг поет В. М. Жемчужников (брат художника Л. М. Жемчужникова) 20 лютого 1861 року писав П. М. Ковалевському, щоб той посприяв у поданні термінової допомоги хворому Шевченкові:

"Я бачив його лікаря, Круневича, і знаю від нього, що при такій невлаштованості життя ненадійне не тільки на одужання Шевченка, але навіть і збереження сил його до весни, щоб він міг принаймні виконати своє бажання: з'їздити на батьківщину, на придбану ним недавно земельку на березі Дніпра, де він потурбувався збудувати собі скромну хату і про яку він так любив мріяти. Якщо не можна знайти йому квартиру з мешканцями, які б взяли на себе догляд за ним, то можна помістити його, наприклад, у Максиміліанську лікарню, де є окремі зручні місця для хворих, за ціну не надто високу. Треба тільки виклопотати в цій лікарні місце, а Шевченко перейти туди згоден. Поклопочіться, щоб це було улагоджено якнайшвидше! Несчасний Шевченко, — починалося для нього спокійне життя, визнання, — і йому так мало довелося користуватися ним".

З кожним днем поет фізично слабнув, згасав. 24 лютого Шевченко писав своєму знайомому І. М. Мокрицькому: "Я болен, другой місяць не только на улицу?"

В ніч з 24 на 25 лютого у Шевченка був тяжкий серцевий приступ. "За словами Тараса Григоровича, з ночу в нього почався страшенний, пекучий біль у грудях, який не давав йому лягти", — згадував О. Лазаревський.

25 лютого — це був день народження поета — першим його відвідав вірний, випробуваний друг Михайло Лазаревський і застав його у страшенних муках. Він сидів на ліжку і напружено дихав. "Напиши брату Вапрфоломею, — сказав він Лазаревському, — що мені дуже недобре".

Незабаром приїхав Едуард Якович Барі. Він вислухав хворого і сказав друзям поета, що знаходить у Шевченка початок набряку легень. "Муки страждальця були неймовірні, кожне слово коштували йому надлюдських зусиль, — свідчить

Лазаревський.— Мушка, покладена йому на груди, трохи полегшила страждання. У цей час йому прочитали вітальну депешу з Харкова...

— Спасибі! — тільки й міг вимовити Тарас Григорович.

Звідусіль: і з України, і з Москви, і з далекого Нижнього надходили привітання улюбленому поетові з побажанням здоров'я і щастя. З хвилюванням слухав Тарас Григорович ці короткі послання далеких і близьких друзів.

Дуже зрадів Шевченко привітанням від шанувальників із Полтави: "Батьку! Полтавці поздоровляють любого Кобзаря з іменинами і просять: утни, батьку, орле сизий! Полтавська громада".

— Спасибі, що не забувають,— ледь чутно прошепотів знесилений Тарас Григорович".

Л. М. Жемчужников, який часто бував у Шевченка в останні дні його життя, підкреслює виїняткову стійкість, з якою поет переносив страждання і муки: "Добрий до наївності, теплий і люблячий, він був твердий, сильний духом — як ідеал його народу. Передсмертні муки не вирвали в нього жодного стогону з грудей. І тоді, коли він затамував у собі найтяжчі болі, зціплюючи зубим і виринаючи зубами вуса, в ньому вистачило влади над собою, щоб, посміхаючись, вимовити "спасибі" — тим, які про нього згадували далеко, на батьківщині. Дружнє співчуття оживило вмираючого".

Шевченко попросив відкрити квартиру, випив склянку води з лимоном і ліг... Близько третьої години дня Тараса Григоровича відвідало ще кілька приятелів. Він сидів на ліжку, кожні п'ять-десять хвилин запитував, коли буде лікар, і висловлював бажання прийняти опій, щоб забутись сном... Коли залишився один В. М. Лазаревський, Тарас Григорович почав говорити, як хотілося б йому побувати на батьківщині, дихнути рідного повітря, яке відновило б його здоров'я: "От якби додому, там би я, може, одужав". Кілька разів повторював: "Як не хочеться вмирати".

Незабаром знову приїхав лікар Е. Я. Барі, а потім і лікар П. А. Круневич. Вони всіляко полегшували страждання поета. Щоб зменшити болі, поставили на груди другу мушку.

О 9-й годині вечора лікарі вислухали Тараса Григоровича і визнали, що стан поета безнадійний. Невдовзі болі відновилися з новою силою. Відчувши, що знову починається приступ, Шевченко запитав, чи не можна його спинити. Лікарі поставили гірчичники на руки, дали серцеві ліки.

Пізно ввечері Тарас Григорович, ухопившись руками за матрац, сидів на ліжку, важко дихаючи — з великим напруженням. Так без сну Шевченко провів всю ніч з 25 на 26 лютого. Нестерпні передсмертні страждання, тяжкі болі в грудях не давали йому лягти. У кімнаті було душно, повітря сповнене терпкого запаху ліків і отруйних кислот, що їх застосовував Шевченко при гравіруванні.

Поет вмирав. В його грудях клекотіло, як у кратері згасаючого вулкана. Часом здавалося, що вже кінець, а через якусь мить хворий знову підводив важкі повіки, і з грудей виринався глухий стогін.

Вночі він ніби задрімав. Але близько 5-ої години ранку раптом заметушився,

підвівся з ліжка, запалив свічку і, чіпляючись за стіни, вийшов з кімнати. Йому захотілося побути у своїй майстерні, де сиділи кілька найближчих його друзів. Він спустився гвинтовими чавунними сходами, зупинився в дверях, похитнувся, скрикнув і важко впав на підлогу. Люди, що підбігли, підняли його вже мертвим. Так помер великий геній України.

Це сталося о 5-й годині 30 хвилин ранку 26 лютого за старим стилем, або 10 березня — за новим.

Смерть настала миттєво, внаслідок паралічу серця, зумовленого хронічною серцевосудинною недостатністю.

Лікували Т. Г. Шевченка у відповідності з рівнем медицини того часу. Але ніякі лікувальні заходи не могли вже вплинути на перебіг хвороби та її кінець.

Чи можна було б врятувати Шевченка, застосовуючи методи сучасної медицини? Медицина наших днів могла б продовжити життя великого Кобзаря. Могутні сучасні лікувальні засоби, безперечно, подовжили б життя поета, але не надовго — надто вже великої, непоправної шкоди було заподіяно здоров'ю Т. Г. Шевченка нестерпно важкими умовами ув'язнення, заслання і солдатчини.

Смерть геніального поета, полум'яного борця за волю і щастя людей викликала глибокий сум народу, пекучим болем відгукнувся у серцях мільйонів трударів.

Для прощання з Т. Г. Шевченком труну з його тілом було встановлено в Академії мистецтв, поруч з кімнатою небіжчика. Багато квітів і лаврових вінків вкривало труну, заповняло кімнату.

28 лютого 1861 року на панахиді були виголошені промови не тільки російською, але й українською і польською мовами. Відомо, що царський уряд будь-що прагнув опорочити українську мову, заявляючи, що це мова не літературна, а простонародна. І треба було мати велику мужність, щоб виголосити над труною Т. Г. Шевченка промову українською мовою, тим більше, що в храмі цей час були присетні церські жандарми.

До труни великого Кобзаря прийшла також і вся корпорація польських студентів і викладачів. Один з них, демократ В. Ю. Хорошевський, виголосив над труною проникливу промову польською мовою: "Нехай також і польське слово, коротке, але сердечне, лунає біля твоєї труни, славний поете русинський! Ти любив край свій рідний, своє Дніпро синє, свій народ сірячинний; ти був могутнім співцем цього народу... Хвала ж тобі, гідний Тарасе, хвала тобі!"

Ховали Шевченка на Смоленському кладовищі. За труною йшли його численні друзі і знайомі, серед них були М. Некрасов, М. Салтиков-Щедрін, Ф. Достоевський, М. Лесков, Л. Жемчужников, І. Панаєв та багато інших. Над свіжою могилою поета були виголошені промови. Виступив революціонер-демократ Микола Курочкін, один з найкращих перекладачів творів Кобзіря на російську мову. Його виступ, пройнятий сердечною простотою і щирістю, весь час переривався риданнями самого промовця і присутніх:

"Ще одна могила розкрилася перед нами! Ще одна чиста, чесна, світла особа залишила нас; ще одна людина, яка належала до високої сім'ї обранців, яка висловила

за народ найсвітліші його поривання, яка вгадала найсвітліші його бажання і передала все це невмирущим словом,— закінчила гірке життя своє, переповнене боротьбою за переконання і всякого роду стражданнями... Все його життя було низкою випробувань; ледве під кінець йому усміхнулося щастя: він бачив початок тієї суспільної справи, до якої линув всією душею... Не дожив він до здійснення тих начал, поширенню яких сприяв своїми піснями... не про багатьох можна сказати, як про нього: він зробив у житті свою справу! Щастя у житті було не для нього,— його чекає інше, посмертне щастя — слава..."

Вже більше ста років пройшло як перестало битися благородне, мужнє серце геніального поета революціонера Тараса Григоровича Шевченка. Але світлий образ великого Кобзаря безсмертний, як і сам народ, що породив його. Вічно нетлінна творчість геніального сина України жива подихом життя, биттям гарячого людського серця. Безсмертні могутня сила його таланту, проникливість і глибина його думки, мужність і ніжність його лірики, гострота і пристрастність його слова, мужність і пісенність його віршів, самовіддана любов його до своєї батьківщини, до свого народу.

1 ЦДІАЛ — центральний державний історичний архів у Ленінграді, фонд 789, опис 23, 1861 р., справа 7, арк 107.

2 Пансіонери — особи, які одержували постійну і щомісячну допомогу від Товариства заохочення художників.

3 ДАЛО — Державний архів Ленінградської області, фонд 448, опис I, справа 44-а, 1826 — 1855, арк. 176.

4 ЦІАЛ, фонд 777, опис 5, 1909, справа 115

5 ДІАМО — Державний історичний архів Московської області, фонд 16, опис 47, справа 130, арк. 14.

6 Йшлося про лікаря П. А. Круневича, польського політичного діяча, одного з оренбурзьких співзасланців Шевченка, з якими поет дружив і часто зустрічався в Петербурзі після повернення із заслання.

7 Відділ рукописів Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна в Петербурзі, архів літфонду, справа 6, 1861 р. арк. 135-136.